

Eüskararen bi dikotomia

Coyos , Jean-Baptiste
Euskaltzain osoa

Sarrera-hitzaldia

Euskera. 2011, 56, 1-2. 17-36. Bilbo
issn 0210-1564

Mintzaldi honetan euskarak eta euskaldunek bizi dituzten bi dikotomia aztertzen dira. Batetik, euskaldun berri eta euskaldun zahar dikotomia, bestetik, euskalkia eta euskara batua. Zergatik bi dikotomia horiek aztertzea? Gaur egun euskaldunen eta neurri batean euskaldun ez direnen euskararen ikusteko moldea egituratzen baitute. Euskara, euskaldunak eta euskal komunitatea iragazki horren bidez so egiten baititugu; gure ikusmoldea baldintzatzen du.

Dikotomia bakoitzaren bi osagaiak kontrajarten ohi baldin badira, txanpon bakar baten bi aldeak dira. Bata bestea gabe ezer ez da eta kontzeptua bere osotasunean ulertzeko bi osagaien arteko erlazioa aztertu behar da.

Zuberoako euskararen kasua eta bizitza propioaren adibideak baliatuz, hizlariak bi ohiko dikotomia horiek aztertzen ditu ohiko eskemetatik at joaten saiatuz.

Lehen dikotomiari dagokionez, euskaldun berriaren eta euskaldun zaharraren arteko bereizketa hain zehatz ez denik agertzen da. Kontzeptua definitzeko irizpidea sinpleegi ote da? Hizkuntza-transmisioaren bilakaerak testuinguru berriak dakartza eta ikastolek, era batez, euskaldun kategoria berri bat sortu dute. Nola sailkatu bi urte betetzen dituenean Sohütako ama-eskolan sartu den frantsesdun gurasoen haurra, lizeora arte murgiltze erudian euskaraz ikasiko duena?

Euskara dagoen egoera ez normalizatuan, dikotomia horren beste alderdietatik bat sufri-mendua daukagu. Sentimendu horren bi aldeak agertzen zaizkigu, lotsa eta gabezia. Batzuentzat, euskaldun zaharrentzat hain zuzen, lehena; besteentzat, euskaldun berrientzat, bigarrena. Euskaldun zaharrak sufritu du bere ama-hizkuntza baliorik gabe zela ohartzen zelarik, besteak beste, eta euskaldun berria, aldiz, euskaldun zaharra ez dela sekula izanen ohartuz, euskara ikasteko indar asko eginik ere.

Euskararen transmisioa familian ala transmisioaren eza da dikotomia horren egilea. Zuberoan ere gurasoek seme-alabei euskara eman ez izanaren arrazoiak ikertu behar dira, euskararen geroa segurtatu nahi baldin bada, hizkuntza gutxientzat familia-transmisioa bizindarraren eragile eraginkorra baita.

Bigarren dikotomiari dagokionez, argi da gaur egun euskara batua tresna beharrezkoa baliatu dela, Zuberoan ere. Bistan da, lehen-lehenik, beste euskaldunekin elgar ulertzeko. Baina ere bearnesak eta ondotik frantsesak Zuberoan hartu zuten lekua hartzeko. Ingelesa kontuan ez hartuz, diglosia baino, triglosia ikusten da, orain batua euskalkia sendotzen ari baita frantzesaren aurre. Noski triglosia nozio hori ez da zentzu prototipikotzat hartu behar, esan nahi baita hiru hizkuntza edo hizkuntza barietaten arteko funtzioen eta erabilera eremuen banaketa orekatu eta egonkorra litzakeela. Alderantziz, frantsesak, zubererak eta euskara batuak funtzio eta erabilera eremu ezberdinak daukate, etengabe aldatzen ari den prozesu batean.

Optimistegi ez izan nahiz, zubereraren atzerakako higidura gelditu dela iduri luke edo bederen posizio berri batzuk eskuratzen dituela, familia-transmisioa orain arte segurtatu ez baldin da ere.

Bi dikotomia ikertü nahi nüke¹. Bi dikotomia horik arren euskaldün berria eta euskaldün zaharra alde batetik, euskalkia eta euskara batua bestetik dirá. Haatik hasteko ohar eli bat egin dezagün mintzagei horren argitzeko.

1. Lehenik ohar elibat mintzageiaren argitzeko

1.1. Zertako haüta bi dikotomia horik?

Zertako euskaldün berri / euskaldün zahar eta euskalkia / euskara batua dikotomiak haüta ene mintzageitako?

Zeren eta gure euskararen ikusteko moldea egitüratzen beitüe, eta hanitx errepikatzen diren ohiko ikusmoldeetarik eta usteetarik at haiekin zer iker eta zer entelega badügüla uste beitüt. Bahe horren bidez euskara, euskaldünak ikusten eta epaiten dütügü. Horren bidez euskaldünek berek beren mintzajea, beren mintzatzeko moldea eta besteena epaiten dütüe, bena manera batez ere euskaldün ez den Euskal Herriko biztanleriaren parte batek euskara epaiten dü. Ikusmolde bat badüe euskara batuaz edo euskalkietaz.

Ordüan bai inportanta da bi dikotomia horien erranahiaren eta pezüaren ontsa ezagützea. Prefosta ez dütüt hemen lüzez begistatüko eta barnatüko. Badakit soziolinguistikaren eta psikolinguistikaren alorretan horietaz gaü-

¹ Sarrera-hitzaldi hau zubereraz da. Zergatik zubereraz eta ez euskara batuaz? Arrazoia argi-argia da. Euskaltzaindiaren 4.1. barne-erregelak erraten du: «*Euskaltzain osoek, sortzez edo jatorriz, Euskal Herri guztikoak izan behar dute, euskalki guztiek Euskaltzaindian beren ordezkaria izan dezaten*». 4.2. artikulua zubererak euskaltzain oso bat izan behar duela zehazten du: «*Euskaltzainak hautatzeko garaian euskalkien ordezkaritza kontuan hartuko da, banaketa honen arabera: Arabak, bat; Bizkaierak, hiru; Gipuzkerak, hiru; Nafarrerak, hiru; Behenafarrera-Lapurterak, hiru; Zubererak, bat*». Beraz Zuberoko euskaltzain berriak zubereraz idatz dezan harrigarria ez litzateke izan behar.

² Xiberotarrez nola deit ahozko bilakatü den euskara mota hori? *Eüskara batüa* ala *euskara batua*? Ene ustez, bigerren erranmoldea hobe leite, izen berezi mota bat beita. Bestalde, mintzaje baten bateratzea aipatü nahi bada, hobe da *estandarra* hitzaren erabiltea edo holako zerbait. Euskara batua erranmoldea izen berezi bat dela erran dezakegü, euskara batua bakotxa beita, bena itxüra hanitxetako tresna bat erabilirik denean lürraldearen arabera, mintzaten denaren arabera.

za hanitx erranik izan direla, eta, erran bezala, euskaldünek oroek bena ere Eüskal Herrian bizi diren erdaldünek zerbait erraitekorik badüe, aitziniritziak barne. Ikusmolde horiek üsüenik analisi serios gabeko ustekerietan eraikirik dira, hots erran bezala aitziniritzietan.

Azken horik dira hitzaldi honen abiapüntüetarik bat, beste bat ene ebilbide propioa eüskal mundüan bizitzearen gaini dateke, haurtzarotik orai artino.

1.2. **Dikotomia hitza zertako erabil?**

Zertako erabil dikotomia hitza eziz eta pare edo binoma hitzak? Alkarreki joaiten diren bi nozioaneak oposatzen beitütügü, pare hori moldatzen düen bi geiak, bi osagaiak. Gü ez bada, opinione püblikoa pürü. Eüskaldün berria eta eüskaldün zaharra oposatzen dira. Halaber eüskalkiak eta euskarra batua bürüzbürü ezarten dira.

Logikan, halere, hau da dikotomiaren definizioea: kontzeptü baten partekatzea beste bitan, bere hedadüra osoa tapatzen düenetan. Dikotomia bi nozione ezbardinetan erdiratzen da, kontzeptü osoa argialatzeko. Bena gük heben bi dikotomia horik ez dütügü ikusiko bi kontrako izatezko eraikidü-rak bezala, eretzekoak diren bi nozionekilanko kontzeptüak. Aitzitik, ene ustez baktxa sos baten bi aldeak bezala ikusi behar dütügü. Alde bat bestea gabe deüs izatez, batak besteareki kontzeptü hori bere osotazünean entelegatzen lagüntzen gütü. Hots, dikotomia horik kontzeptü bakoitx bat gisa gogoan hartü behar dütügü.

1.3. **Sortzarozko eta iraganaren eraginaz**

Hitzaldi honen beste abiapüntüetarik bat Pierre Bourdieuren gogoeta eli batetan hartüko düt, gogoetatze kuadro bezala eta ez ihardesle, berme zientifika gisa. Mintzaldi honek ez beitü bere bürüa zientifika ikusten, teoria batetan eraikirik.

Sortzez gure aüzoa zen soziologa biarnes famatüak 2001eko *Science de la science et réflexivité* erüan erraiten züan, ützültzen düt: «*Oharmenak, ikus-*

menak, sinesteak, egürükitzeak, esperantxak denak eta beste, sozialki egitüratürrik eta sozialki balintzatürrik (185. or.).

Bourdieuren arabera *lege sozial* bat indar düana badügü. Berriz aipatzen düt: «*Sortzarozko güne geografika eta soziala jokülari erabakigarri da gure egitateetan*», gure egün orozko pratiketan erran niro. (210. or.). Bestelan erranik, gure iragan sozialak bizi orotan eragina badü, haur denborako güneek ere.

Ikerzaleaz hori emendatzen züan Bourdieuk, ützültzen düt berriz: «*Iragan sozialari lotürrik den esperientzia erabili izaten ahal da ikertzean eta erabili behar da, aitzinetik begistatze kritika zorrotz bati emanik izan balin bada. Iraganarekilanko harremana oraialdian indar düana eta habitus gisa ari dena sozioanalizatü izan behar da (...)* Sozioanalisiak (...) joküaren entelegatzea ahalbideratzen dü, jokü hori egari edo sofritü orde, eta haboro ere, püntü batetara, erakaspén zónbaiten ardiesteá ahalbideratzen dü» erraiten dü (181. or.). Hots, eta argiágo izateko nahian, erran dezagün gizarte zientzietan bere ikerketetan ikerzalearen esperientzia propioa baliagarri izan daitekeala.

Beste erregistra batetan eta hitz ezbardinetan eüskalzain bat aipa dezaket ere, Bernardo Atxaga idazlea. Beste ikusmolde bat ekarten deigü, Bourdieurenari lot dezakegüna. *Lekü* ürüan hau izkiribatzen dü Atxagak: «*eta gainera munduok ez dira izarrak edo planetak, asteroidak edo kometak, baizik eta lekuak, eta ez daude kanpoko hutsune infinitu ilunean bakarrik, gehienak gure barruan daude, oroimenean jiraka*» (Lekü 25426 or.). Ezagütü dütügün leküen eragipena agerrarazten deigü, molde batez Bourdieuren güne geografika eta sozialarena.

Filosofa edo soziologa izan gabe, ene baitan den mündü hori ere baliatzen düt hitzaldi hontan, ene sentimentüak, ene interpretazionea, sortzaroan eta iraganean eraikirik direnak.

Ohar horik kontüan hartzez, ikertü nahi dütüdan bi dikotomietarat joan gitean, ene igaranarekilanko harremanetarik mauletar, xiberotar, eüskaldün

³ Bourdieuren « habitus » kontzeptü hori barnatü gabe, erran dezagün *habitus*a gure norberako bizimoldeen sortzailea dela. Gure bizitzearen aldeak oro eragiten dütü (kültüra, lana, hezküntea, aizina, jateko moldea...). Bakoitxaren bizi-ebilbidearen, bakoitxaren iraganaren ondorioa lizate.

gisa abiatzez Holaxe, eabilbide pertsonal batetan bermatzez, gure alkarreki-lako abenturaren entelegatzen iseatüko niz, erran nahi beita oraiko eüskaldünen mintzajea, hots eüskara. Jakitüsek parka dizadaela, ez beitiue gaüza handirik ikasiko ene bizitzeko gertakari elibatetarik kanpo.

2. Lehen dikotomia - Hiztuna: Eüskaldünberri eüskaldünzakar

Eüskaldün berri / eüskaldün zakar dikotomia har dezagün lehenik.

2.1. Definizioe irizpidea simple da, simpleegi ?

Eüskaldün zakarra da ama-mintzaje gisa eüskara üken düana edo lehen mintzaje gisa eüskara ikasi düana; hau da soziolinguistikak erraiten deigüna⁴. Ez da hemen lehen mintzajearen eta ama-mintzajearen arteko ezbar-dintarzüna hizkatüko. Halere, üdüri zait lehen edo ama-mintzajearen irizpide simple hori ez dela üdüri düan bezain argi. Hori erakutsiko düt sarri.

Eüskaldün berria, aldiz, beste lehen mintzaje edo ama-mintzaje üken ondoan eüskara ikasi düana da. Kriteria, irizpidea arren da lehen mintzajea zoin izan zen.

Errealitatearen ezbardintarzünaren deskribatzeko, lehen mintzajearen irizpide hori osotzeko, beste kategoria elibat sortü düe soziolinguistik. Eüskaldün horrek eüskara erabilten düanaren heinean ala ez, eüskaldün berri

⁴ Prefosta ene kasüa ez da ezarrunt, gizaldi baten edo biren planta izan zen, Maulen sortürik ziren gazteena bena bai ere ordüan edo ondotik kantüko kanpainan, bazterretan bizi zirenean, Pettarran bereziki.

⁵ Eüskaldun zakar: «Lehen hizkuntza euskara izanik, euskaraz ondo ulertzen eta hitz egiten duen pertsona» (Eusko Jaurlaritza-IVAP, *Soziolinguistika Hiztegia*: 60. or.); eüskaldun berri : «Lehen hizkuntza erdara izanik, euskaraz ondo ulertzen eta hitz egiten duen pertsona» (*ibidem*: 59. or.).

⁶ Ama-hizkuntza: *Haurrak etxean gurasoengandik ikasitako lehen hizkuntza*» (Eusko Jaurlaritza-IVAP, *Soziolinguistika Hiztegia*: 20. or.); lehen hizkuntza: «*Haurtzaroan lehenbizi ikasitako hizkuntza, gero erabiltzen jarraitu dena*» (*ibidem*: 22. or.).

aktiba, euskaldün berri pasiba, euskaldün zahar aktiba ala euskaldün zahar pasiba izan daiteke.

Lehen mintzajeak bi balira, euskara eta frantsesa ala espainola, hatsarreko elebidün aktiba (*jatorrizko elebidun aktibo*) günüke bi mintzajeak erabilten balütü; hatsarreko elebidün pasibak euskara entelaga lezake eta mintzatü ere, bena etxen frantsesa ala espainola erabilten dü. Eta holaxe euskaldün edo erdaldün mota ezbardinak sailkatzen dütüe. Ikus Eusko Jaur-laritzak eta IVAP-ek 2010ean argitaratü düen *Soziolinguistika Hiztegia* (43.-45. eta 58.-70. or⁷.) Irizpideak mintzaje-geitarzüna eta, elebidün izanik, bi mintzajeen alkarren erabiltea dira.

Halerik ere, kategoria ezbardin horik emendatürük ere, ama mintzajearen edo lehen mintzajearen irizpidea bera ez da argi. Parka ezadazüe bena ene kasüa hartzen dü. Aitetamak bata besteari xiberotarrez ari ziren, beren sortetxeetan eta askazieki ere. Bena gure aintzinean seküla, gü haurrak, edo bai, testüngürü bakoitx batetan, aharratzeko. Behar ere ez zen üsü agitzen! Noiztenka, aita zena kexatzen zelarik, *zer telepete!*, *gaixo tipula!* edo *zurzuil!* ozen bat igorten züan, eta ontsa konprenitzen günüan zerbait oker egin günüala. Halere, ene bi anaie gehientzat ez bazen ere, euskara mintzaje arrotz bat zeitan ordüan, soinü harrigarrieki. Zentzügabeko erranaldi horietan, *hafla hafla*, *zirta-zarta*, *truku-truku*, *ziuntaz*, *hapatakaz*, *ala jinjin txoria* edo holakorik entzüten nüanean senditzen nüan nola euskara aberatsa zen, biz⁸, indartsü... Bena eneki beti frantsesez ari ziren, frantsesa ontsa ikasi behar nüala pentsatzez ikasketen kaüsitzeko, lan hon baten ükeiteko, eta beste.

Haatik bada zerbait xüxentü behar düdala, lehen mintzajearen irizpidearen müga agertaraziko düana. Ama zenak erran zeitan ni eskolalat joan beno lehereuskaraz mintzatzen zela eneki. Bena errejentsa zen eta bi urtetan eskolalat joan nintzan. Alta, bi urte altexean hasten gira mintzatzen. Eta enetzat hoik dira erantzünik gabeko galtoak: zoin izan ziren ene lehen

⁷ Saillkapena hanitzex konplika daiteke: «*euskaldun berri bietan aktibo* (63. or.), *partzialki erdaldundu bietan aktibo* (68. or.), *partzialki euskaldun berri bietan aktibo* (69. or.)», etab.

⁸ 2000an xiberotarraren onomatopeia horietaz ikerketa zientifika бүрүтү nüan: Les onomatopées rédupliquées en basque souletin, *Lapurdum*, V: 13-97.

hitzak? Eta euskaraz ala frantsesez? Erantzunik gabe izanik ere, honartü behar da lehen mintzajearen irizpide hori ez dela lehen begikaldüan uste genezan bezain zorrotz, uste genezan bezain xüxen. Euskara izan zen entzün nüan lehen mintzajea, bena heltü bada frantsesa lehen eman nüana. Ene bigerren urtean mintzaje ordarikatzea ezagütü dü. Ordüan, noiztenka, lehen mintzaje entzüna eta lehen mintzaje mintzatüa berezi behar gүнütü-ke, mintzazü beno lehen entzüten beütügü. Kronologiak bi lehen mintzaje ezbardin sor dezake, entelegatzeari eta mintzamenari lotürik direnak.

Holatan kontüan hartzeko den beste irizpide bat agertzen da euskaldün berri / euskaldün zahar dikotomia aztertü nahi denean, haur denborako mintzaje ikaste prozesüaren kronologia.

Beste gogoeta bat. Egün beste euskaldün mota bat badügüla üdüri lüke, euskara eskolan ikasi düen gazteak, etxen errezebitü ez düenak. Kategoria horrek ere molde batez euskaldün berria / euskaldün zaharra dikotomia eztabadan jarten dü. Nola sailkatü bi urte betatzen düenean Sohütako ama-eskolan sartü diren frantsesdün aitetamen haurrak, lizeoalat artino murgiltze eredüan euskaraz ikasiko düenak?

Ikastolako euskaldün gazte horik berri ala zahar dira? Zentzü hersian euskaldün berriak dira entzün düen lehen mintzajea frantsesa izan beitzen, Xiberoko kasüan. Bena gero ama-eskolan euskara entzün eta eman düe eta etxen frantsesa. Oro har, zer dira?

2.2. **Sosarenbi aldeak: kutx ala pil - Ahalkea ala**

Orai beste gogoeta elibat egin nahi nüke, euskaldün berri / euskaldün zahar dikotomia horri lotürik. Sofrimentüaren bi aldeak deitüko düüt: ahalkea ala gabezia. Zonbaitentzat lehena, besteentzat bigerrena.

Ahalkea

Nola ez aipa euskaldün zaharren sofrimentüa, beren mintzajea baliorik gabe zela ikusten züelarik, eskolan sartzeko tenorean baztertzeko zela ikus-

tean. Hareki zoan ahalke gorria aski aipatü izan da, haurtzaroan sortzen da eta bizi osoan bürüko xoko batetan egoiten da üsüenik.

Ama zenak kontatzen züan nola eskolalat joan beno lehen bere ahizpa gehienak frantses hitz elibat erakasten zütüan aurrideer, eskolalat joaiteko haien aldia jiten zelarik bospasei urteko anaiak edo ahizpak osoki galdürik ez izan zitean Idauze-Mendiko eskolan.

Kontatzen züan ere nola gero errejentsa izan ondoan, bigerren Mündüko gerla beno lehen zen ordüan, haurrak euskaraz errezebitzen zütüan, frantse-
sa ez beitzakiaen. Haurren lehen lana zen üküztea, noiztenka ere zorrien elkitzea, eta gero bai eskola has zitekean. Bena batbatetan ikasgelan eüska-
rak bere leküa galtzen züan. Akademiako gomendioaren betatzez, amak, egünaren bürütik burü, txotx ttipiñi bat, *büxeta* deitzen zena, iganarazten züan ikasleengan. Istorioa ezagüna da. Eüskaraz mintzatzen zenak *büxeta* errezebitzen züan eta norbait eüskaraz mintzatzen entzützen bazüan *büxeta* hori emaiten zeion, pünitürik ez izateko. Egünaren ürrentzean *büxeta* züan azken hori pünitü behar züan amak.

Zer sentimentü nahasirik üken behar zütüan ber egünean ikasleeki ama -mintzajearen baliatzez eta gero horrengatik pünitzez! Behar ere egünko egünetan eüs kara eskoletan sartürik da eta haboro sartüko da, hain segur. Ildo hontan, Xiberoko ikastoletako oraiko arrakasta bozgarri da.

Gabezia

Bena nola ez aipa ere, sosaren, mirailaren beste aldetik, eüs kara ez za-
kien edo ez dakien herritar gazteen edo zaharragoen gabezia. Ikasi nahi edo ikasten düenentzat gaizki mintzatzeko ahalkea. Edo sordei, eüs kara-
ren ez jakitea. Aitetamen mintzajeaz, erran nahi beita eüs karaz, gabetürik. Nork ez dü entzün eüs kaldün zahar zombaiten galto hau gazte bati: «*Ba-
dakika eüs kara?*» edo «*Eüs kara etxen ikasi düka?*». Eta arrapostüa, ahape-
tik, frantsesez da: «Non, malheureusement, mes parents voulaient que
j'apprenne bien le français pour faire quelque chose dans la vie» «*Ez zori-
txarrez, aitetamek nahi zizüen frantsesa ontsa ikas nezan bizitzean zerbaiten
egiteko*».

Aspaldiko istorioa erranen dütue, bai bena Xiberoan beste Euskal Herriko lüraldeetan bezala gizaldi batez edo biz euskararen transmisioea üküratü züana. Eta bere ondorioak hor dira orano iraüten düenak. Geroa frantsesean zen eta ez euskararen eta hori, ene ustez, ez da osoki kanbiatü, kanbiatzen hasten balin bada ere. Hortakoz izagarri inportanta da fenomeno horren entelegatzea, erran nahi beita familian haurrer euskararen ez emaita, bere osotarzünean entelegatzea, gogoeta motz elibaten haratago.

Halere, beste gabezia mota izan daitekeala ere ohart gitean, euskaldün zahar zonzabaitentzat. Euskara batuaren ez ezagützea. Holaxe, ama zenak ez züan deus konprenitzen Euskal Telebistako euskal katean. Euskara ez ikasirik eskolan, beren euskara hon ez dela pentsa dezakee euskaldün zahar horiek.

Ezkiribatzearen ez jakitea ere gabezia mingarri izan daiteke adineko euskaldün zaharrentako. Eskolalat frantsesa jakin gabe joanik, euskararen baztertzerantz bortxatürik, eta orai euskararen izkiribatzen ez jakiten, edo frantsesaren ortografiaz baizik.

Euskaltzaindia hortaz ohartü da, aspaldidanik. «*Hala ere, hirtun batzuek, noizean behin eta okerretara, baztertuta ikusten dute euren burua, bizi duten euskalkia euskara batutik urrun dagoelako; baina ez dute bazterturik sentitu behar. Euskaltzaindiak, behintzat, ez du horrelako bazterkeriarik nahi; baizik eta nahi du euskaldun bakoitzak bere euskararekin bat egitea eta, era berean, euskara batuarekin bat egitea, batua harturik goi mailako erregistrotzat gainerako euskaldun guztiekin harremanak izateko*» erraiten züan (*Adierazpena - Euskalkien erabileraz...: 2*). Eta hau da helbürüa: euskaldünek oroek, batua ezagütü ez ükenik ere, ala bestalde euskalkirik ezagütü ez ükenik, beren leküa ediren behar düe üngürüan diren mintzaje indartsüen eretzean. Euskarak euskaldün oroen beharra badü!

2.3. «Berri» ala «zahar» irizpide horren izatea

Hona orai euskaldün berria / euskaldün zaharra ezbardintarzüen horri bürüz beste gogoeta bat. Euskaldün zaharra zira, nahi ala ez, halaber euskaldün berria. Euskaldün berriak euskara ikasi dü. Kalitate horrez, izate

horrez jabetü da; frantsesez erran ginirio *acquis* dela. Bena nahitaez euskaldün berria ez da seküla euskaldün zaharra izanen. Ordüan izate hori, euskaldün berri izate hori, azkenean berezko da ere, frantsesez *inné*. Sortzez, berez, bata ala bestea ziradee. Eta gero marka hori ez düzue elkitzen ahal, zueki badoa sekülakoz, sexüa bezala, larrüaren kolorea bezala...

Zentzü batetan izentatze hortan arrazisma mota bat ediren ginirio, hitz hori ontsa joaiten ez bada ere. Euskaldün berri erranmoldearen gibelean hierarkia bat leite zonbaiten gogoan, ideologia herexa bat pürü. Euskaldün berria egiazko euskaldün ez lizateala, euskaldün ez oso lizateala, euskaraz ez beita ontsa mintzatzen, bere euskarak haurtzaroareki edo herri, güne bateki estekarik ez beitü.

Ordüan bai, ikusmoldea hau balin bada, estigmatizazionea balin bada, kontüan har dezagün euskaldün berriek indar handiak egin dütüela euskararen ikasteko, euskaldün zaharrek egin ez düena. Behar ere euskaldün zaharretarik haboroena ez da gaitzeste hortan erorten.

2.4. **Euskararen familia transmisione baratzea baten beharra**

Ama mintzajea haurrer ez emaitea euskaldün berri / euskaldün zahar dikotomia horri güziz lotürrik da. Ama mintzajearen transmisioeak ala transmisioe eskasak dikotomiaren egilea da. Fenomeno horren arrazuen entelegatzea zinez inportanta da, ene ustez, euskararen geroa segürtatü nahi balin badügü. Ontsa konprenitzen balin badügü zertako gure aitetametarik gehiengoak bere ama-mintzajea ez düan eman, euskara transmititzeko zoin balintzak, zoin alteko testüngürüa indarrean eman beharko dütügün argi-ago zaizkegü.

Prefosta fenomeno hori familia batetan ez da baizik gertatü. Euskal Herri osoan ezagütü da. Halere uste düt lpar Euskal Herrian bere zernolakoak badütüala Frantziako estatüko ordünko politika- eta gizarte-egoerari lotürrik beitzen. Ez emaite hori gizaldi bakotx batez igaran da, prefosta bazter orotan ez ber heinean. Maulen pürü ageri zen, Basabürüan berantago.

Badakigü Frantziako herrialde ezbardinetan bigerren mündüko gerlatik landako urteetan gaüzatü dela, molde ezbardinetan bada ere. Britainian ber fenomeno, erran nahi beita mintzaje propioaren ez emaita, bretua hots, ezagütü da ere eta ber denboran apür edo hanitx, bigerren mündüko gerlatik landa, bietan hogeita hamargerren urteetan. Ordüan, Frantziako ordünko gizarte, ekonomia eta politika-balintzei lotürük zela erran dezakegü.

Fenomeno hori ontsa entelegatzeko, talde langei baten beharra badügü. Ikergei inportanta badügu konprenitzeko nola Frantzian eskualdeetako mintzajeak ordüan oroz gainti eta ez lehenago edo berantago ützirik izan zirela. Erran gabe doa lan talde zabal bat izan behar lizateala, soziolinguistikan, psikolinguistikan bena bai ere ekonomian, soziologian jakintsüak ütärtü behar lütükeana. Ikerketa hori beharrezko da orai kontrako bidea hartü nahi beitätü, eskolan xiberotarraren ikasteaz gain familian mintzajea emanik izan dadin nahi beitätü, transmisionearen arrapiztea hots.

Hau da desafio berria, eskolako ikastearen indartzeaz gain xiberotarra familiako mintzajea izan dadin Xiberoan, lehen izan zen bezala.

Ildo hontan, Joseba Intxaustiren züzendaritzaren pean Euskaltzaindiaren *Joanes Etxeberri* egitasmoa eramaiten düan lan taldeak datü inportantak ekarriko deizgüla pentsa dezakegü. Mintzajeen Historia Sozialak «*hizkuntzen denboran zeharreko gizarteko izaera-bizierak aztertu nahi ditu; iraganaren jarrian datozen gizarteko hizkuntzekiko usteak, zientziak, antolaerak, jarrerak, aldakuntzak eta abar ikertu nahi ditu (...) gizarteko gertakari bezala hartzen ditu hizkuntzak; komunitate linguistikoa du gogoan, bere baitan eta inguruko beste komunitate linguistikoekin harremanetan*» (2007, *Joanes Etxeberri* egitasmoa: 241. or.). Epe lüzeko ikerketa handi horrek euskararen historia sozial osoa begitatu nahi dü, bena, nork daki, Iparraldeko euskararentako bigerren mündüko gerlatik landako aldi berezi horren entelegatzen lagüntüko gütü.

3. **Bigerren dikotomia - alkarte linguistika: Eüs xiberotarraren suskara batua**

Orai arte hiztünari interesatü ginen, euskaldün bi mota horier. Oraidanik kuadroa alkarte linguistika dateke, komünitate linguistika, eta horrek era-

bilten düan mintzaje mota. Hau da euskalkia eta euskara batua dikotomia. Euskalkia, gure kasüan xiberotarra, komünitate linguistika bati lotürik da eta Xiberoko euskaldünen euskara mota da.

Bigerren dikotomia hori hanitx eztabadatü izan beita, llabürrago nizate. Berriz ere, analisi zientifika eta kontzeptü teoriken bazter üztez, anekdota bat baliatüko düt hasteko.

3.1. **Euskarabatuaren beharraz**

Züen artean balin bada orano deitzen den euskara batuaren beharra ikusten ez düana, hona istorio ttipi bat. Hiruretan hogeigerren urteak dira. Gipuzkoan gira, Azkoitian edo Azpeitian, bigerrenean segürrago. Xiberotar espartüña salerosle batek mila bat erosi behar deio hanko espartüfegile bati. Euskaldün zela jakitez xiberotarra, aita zena egia erran, euskaraz hasten da. Besteak, gipuzkoarrak, ez dü deüs entelegatzen, bena euskara zela konprenitez hura ere bere euskaran ari zaio, giputzez. Ordüan xiberotarra, hura ere ezin entelegatüz, espainolez hasten da mintzatzen, gaizki prefosta, Mauleko arrüetan ikasi beitzüan gehienik. Eta holaxe tratüa egin züen.

Zer erakusten deigü anekdota honek? Lehenik, hain hürrün ez diren bi euskalkidünek ez züela alkar konprenitzen. Ber mintzajea ükenik ere, beste baten beharra üken züela, komünikatzeke mintzajea.

Bigerrenik, alkar konprenitzeko euskaldünen beharra hau dela, alkarrekilako euskalki bat edo hobe erranik euskara mota bat, lürralde, lekü bati lotürik ez dena. Hau da orai euskara batuak betatzen düan egitekoa. Hatsarrean euskararen idazteko sortü züen eta ondotik gero eta haboro ahozko euskara gisa erabili izan da.

Deitzen güntüan espainolak gü bezalako euskaldünak zirela agertü zen, manexak ziren bezala. Ondotik, eta behar ere, hegoaldekoak erranmoldeak espainolak ordaritü dü, Atharratze Donostia edo Bilbo beno hegoan haboro balin bada ere. Izen ordarikatze hortan euskara batuak ere bere eragina üken dü.

Gaüza hanitx erraiteko lizate euskara batuaz eta erranik izan dira. Hau da nik aitzinatüko düdan bat. Deitzen dügün euskara batua, ahozkatürik denean, bakotxa ez dela, ütxüra hanitxeko dela. Tresna bat da alkar konprenitzeko, eüskaldünek moldatzen düena beren eüskalkiaren arabera bat balin badüe, solaskidearen, testüngürüaren arabera. Haütüa simple da, euskara batua ala eüskararik ez. Bestelan, beste eüskalkiak oro ikasi beharko güntüke. Hori ezinezko da, dilektologa edo eüskalzale errabiatü elibatentzat salbü.

3.2. **Euskara batuaren lehen ürratsak (1964) – Eüs** **eüskalkiak**

Parada da zuetarik ez dakiener jakinarazteko, besteer oritarazteko, xiberotar baten partehartzea euskara batuaren abentüra hortan, Jean-Louis Davantena. 1963-1964 ikasturteko Baionako bilküretan izan zen. Aste oroz beste zonbaiteki lan egiten züan eta han ordüan ezagützen dügün euskara batuaren lehen ürratsak egin ziren, Txillardegiren bürüzagigoan, 1964ko agorrilaren 29-30eko biltzarrean ürrantüz. «*Euskara batuari bürüzko lehen ürratsak hor finkatü güntüan, bereziki ortografiako lege orokorrak. Proposamen bezala Euskaltzaindiari eskeini ginitzon, eta honek bere gain hartü zütüan, 1968ko üdan, Arantzazuko Biltzarrean*» erraiten deigü (Davant, 2011: 172.or.).

Eüskaltzaindiak 2005ean *Nirekin yaio nun - Txillardegiri omenaldia* argitaratü düan libürüan, Jean-Louis Davantek ordünko erabakiak emaiten deizgü (210-216. or.). Aitzinsolasean partaideek hori galtatzen züen: «*Batasunari buruz, euskaltzale guziei erabaki hauek betetzen hasteko eskatzen diegu; eta bereziki Euskaltzaindiari egiten diogu dei bat, bere aipamen guziaz gure erabaki hauek aztertu ondoren onar ditzan*».

Ordüan bai, Xiberoak ere Jean-Louis Davanti esker euskara batuaren lehen hatsartzea lagüntü züala erran dezakegü. Ondotik, batarzün helbüri hori xiberotarrari aitzü eginik ez zela argiki agertü zaigü, gero eta argikiago. Batak bestearen beharra badü eta ükenen dü, batak bestea osotzen dü. Lana da mintzaje bakoitxaren leküaren definitzea eta plantan ezartea, Xiberoan

beste euskalkien lüraldeetan bezala. Hau da euskalzaleen, agintarien, haütetsien lana eta azkenenean oroz gainti euskaldüna. Horiek noiz, nola, noreki, zertaz euskara erabilten düen deliberatzen beiteüe

Argi izan behar da hori ez dela igaranezina, euskararen bi moten arteko egoera dinamika beita. Molde batez egünoroz aldatzen da, mintzaje barie-tate bakoitxaren erabileraren arabera. Prefosta, xiberotarraren aldeko min-tzaje politika pübliko ausarta lagüngarri dateke, ez xiberotarra batutik zain-zeko bena bai, oroz gainetik, frantsesetik zaintzeko.

Oritaraz dezadan Euskaltzaindiaren xede eta egitateetan euskalkiek be-ren lekü osoa bazüela eta badüela. VIII. Euskaltzaindiaren Biltzarreko Adie-razpenak 5. puntuan hau zioan: «*Euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak aztertu eta landu behar direla uste du Euskaltzaindiak, ortografia eta hizkuntzaren azpe-gitura zainduz*» (*Euskerak* XIV-2: 103). Idatzian, *ortografia bakarra onartuko da batuan nahiz euskalkietan; izan ere, euskara hizkuntza bakarra baita, ez hiz-kuntza asko*» (*Adierazpena - Euskalkien erabileraz...*: 1). Eta hau da Xiberoan egiten dügüna alkarrekilanko ortografiaren erabiltez, Euskaltzaindiarena, orai euskaldün oroena, püntü bakant eli bat orano argitürik ez balin badira ere. Mintzajearen azpiegitüra begiratzen dügü ere, *bürüa* idaztez adibidez eta ez *bürüia* edo *büia*, izen hau *bürü* (*buru*) beita.

«*Euskalkiak baino lehen hor da euskara*» argitzen dü Euskaltzaindiak (*Euskerak* XXIV-2: 105). Hau da: euskara Xiberoan xiberotarraren bidez gaüzatzen da, bena xiberotarra euskara da, euskararen Xiberoko itxüra. «*Zuhaitzek ez diezagutela basoaren ikusbidea galeraz, otoi*» (*ibidem*: 105). Xi-berotarra zühaitz bat da, besteen artean; alkarreki euskararen oihana egi-ten düe.

⁹ 2001ean, Souletin et batua: pour un duo plutôt qu'un duel artikuluan, xiberotarraren eta eus-kara batuaren arteko funtzioer eta erabilte alorrer gogoemaiten hasi nintzan (*Madeleine de Jauré-guiberry Omenaldia – Hommage*, Eusko Ikaskuntza: 77-84).

3.3. Diglosia eta triglosia nozioneetaz Xiberoan - mintzajeet¹⁰az

Azkenean, orai, Xiberoan, gure herriala jileen mintzajeen kontuan ez hartzez (gaztelania eta portugesa bereziki), bi, hiru edo lau mintzaje ginirio. Zoin dira?

Lehenik xiberotarra, euskararen hebenko forma mentez mente moldatü zena. Ondoan edo gainen, frantsesa, euskara abantxü jan düana. Behar ere ihardokitzea adelatzen eta indartzen da euskalzaleer, ikastoler, euskal irratier esker, besteak beste. Ondotik, jin berri den bat badügü, batu famatü hori, gero eta haboro sartzan dena ez Xiberoko frantsimenter frantsesean, bena bai euskaldün zombaiten euskarän, gazteen eta euskalzaleenean bereziki. Halere, batuak ez dü xiberotarra ordarikatzen. Ezagützen düenek baliatzen düe xiberotar ez diren euskaldenek mintzatzeko.

Batuaren eragina da nola xiberotar lexikan sartzan den gero eta haboro. Berri txarra dea hori? Ene ustez, ez, frantsesak hartü züan leküa hartzen beitü apür edo hanitx frantses hitzen ordarikatzen. Eta hari esker beste euskaldünekün euskaraz elesta gaiteke.

Azkenean joküan sartzan ari lizatean laugerren aztaparlüze bat günüke, Xiberoan mementoko lekü zinez ttipia düana, inglesa, komünikatzeko nazioarteko mintzajea. Xiberoan bizi direnen artean, enpresa elibatetan baizik edo bigerren mailako edo ünibertsitateko ikasle zombaitentzat eraginik baizik ez dü.

Hots Xiberoan, oro har, triglosia mota bat ginirio, xiberotarra Xiberoko mintzajea, ezagütü beharko dügün batua, entelegatü pürü, eta nahitaez indartsü den frantsesa.

Prefosta triglosia nozio hori ez da zentzü prototipikotzat hartü behar, erran nahi beita hiru mintzaje edo mintzaje barietaten arteko funtzioen eta

¹⁰ Hortaz ikus adibidez Txomin Peillenen Les langues de la Soule artikülüa (*Le Pays de Soule*, 1994, Pierre Bidartek bildü dütüan testüak, Baigorri, Izpegi: 259-274).

erabilte alorren banaketa orekatü eta egonkorra lizatekeala. Aitzitik, frantsesak, xiberotarrak eta euskara batuak funtzio eta erabilte sail ezbardinak badütüe, etengabe kanbiatzen ari den prozesü batetan.

Xiberotarren artean batua erabilirik ez da; lehen mailako erakaskuntzan ez da erabili, ikasleer amiñi bat erakusten balin badeiee ere. Orai artino bere eragina hiztegian borogutzen baizik ez da eta errezebitzen diren Xiberotik kanpoko euskal ikus-entzüneko medietan. Batua ez da Fergusonen 1959ko diglosia kontzeptü klasikan bezala goi mailako mintzajea, Euskadin den bezala. Xiberoan administrazioko mintzajea frantsesa da, ez batua. Bena frantses-xiberotar diglosia hori ez da ere Fishmanena, lehen heltü bada izan zen bezala. Xiberotarra erakaskuntzan sartürük da eta bere leküa handitzen ari da, herriko etxeetan bere lehen ürratsak egiten dütü. Mintzajeen eta euskararen barietateen arteko zatikatzea ez da iraünkor. Hots, Xiberoan *stricto sensu* diglosiarik ez dügü, ez ere triglošiarik

4. Ürrentzeko. Eta gero?

Ene mintzaldia ürrentzen da. Parka ezadazüe, nitzaz sobera mintzatü niz, uste beinüan euskaldünen denen ebilbidea bezala, enea ere baliagarri zela aipatü nahi nütüan bi dikotomia horien amiñi bat argitzeko. Azpimarra dezadan dikotomia horik ez direla euskararenak baizik. Mintzaje gütitü dene-nak dira, molde batez edo bestez, eta Mündüko beste mintzajeen salbatzeko eta indarberritzeko esperientzietarik hanitx ikastera badügü.

Mintzaldi honetan deitzen den *corpusa* ez düt aipatü, Xiberoko euskalkiaren forma bera. Halere, bi hitzez erran dezakegü xiberotarra gero eta haboro batuari hüilantzen zaiola, nahitaez.

Euskal Herri osoan gazteen hizkera gero eta nahasirik dela ohartzen da: batua, euskalkia, ezagützen balin badüe, eta deitzen diren *erderakadak* nahasten dira. Xiberoan ere holako zerbait gertatzen dela uste düt, ikertü

¹¹ 2011an, *Bat* aldizkariak Mikel Zalbideren diglosia kontzeptüaren ikerketa kritika lüzearen baliatzez diglosiari bürüzko dozier monografika argitaratü dü: *Diglosiaren inguruan*.

ez badüt ere, zerbait legezko dena lingüistikaren ikuspüntütik. Euskaldün gazteek xiberotarra etxen edo ikastolan üsüago ikasi düe, gero euskara ützen ez badüe batua ikasten düe eta nahi ala ez frantsesa esküko badüe, azken hau bazter orotan entzütan eta irakurtzen baita. Arren gure euskaldün gazteek hiru ütürri ezbardin badüe mintzatzeko; hiruak baliatzen dütüe. Ondorioz, xiberotarra batuari gero eta haboro hüilantüko zaiola pentsa dezakegü. Gure lana da xiberotarraren berezitarzünen begiratzea.

Hatsarrean Xiberoak eta xiberotarrak bat egiten züela erran düt. Bai hau da, bata bestea gabe deus ez da, lürraldea mintzajea gabe. Egia hori beste manerala eta nik beno hanitzez hobeki erran züan Jean-Louis Davantek. Aipatzen düt: «...*Euskal Herria da hau, bere nortasun berezia daukana zalan-tza barik: euskara dugu hemen lehenbiziko hizkuntza, herriko tontor eta erreka guziek mintzo dutena toponomia guzian. Ez da zuzen ez egoki euskara bere kabiatik bota dezan bigarren hizkuntza dugun erdarak, kukuak egin ohi duen bezala*» (*Eusker*2002: 648. or.)

Behar ere, erran bezala, xiberotarraren itzaltzeari ihardokitzearen adela-tzen eta azkartzen ari da euskalzaleer, euskal alkarteer, ikastoler, gaü eskolari, Xiberoko Botzari esker, bena ere haütetsier esker Herri elkargoak erakusten düan bezala. Düala güti Ziurtagiriaren elkar-teak Xiberoko Herri elkargoari «Bai Euskarari» ziurtagaria eman deio «Bidean» labelareki. Ziurtagari hori esküratzen düan Iparraldeko lehen herri alkargoa da. Eskolak, ikastolak bereziki, gero eta pezü handiago dü xiberotarraren transmisio-nean, familia-transmisionea arrapitz dadin anaftean

Euskaltzaindiak bere aldetik ere hortan partehartzen dü eta partehartü nahi dü, erran gabe doa bere jakitate alorretan. Aurten Jüje Etxebarnek Xiberoko Gaü Eskolarekin izkiribatü düan *Gramatika Emendakinak. Zuberoko euskaraz* libürüa argitaratü dü eta Txomin Peillenek adelatü düan *Egiategiren filosofo huskaldunaren ekheia (bigarren liburukia)*, azken hau XVIII. mentekoa. Euskaltzaindia lehen xiberotarrezko argitaletxea dela erran dezakegü. Sü Azia alkarteia lagündüko dü haren toponimia biltze la-

¹² 2011-2012 ikasturteko sartzean lehen aldikotz ehün ikasle beno haboro hartü düe Sohütako ikastolan.

netan Euskaltzaindiak; halaber Ikas pedagogia zerbitzuarekin lan egiten dū, dokūmentūen xiberotarrezko bertsioren moldatzen.

Egūn berean ere *Euskararen egūna* ospatzen da Maulen, eta hori lehen aldikotz. Zonbaitek erranen dūe marka hona ez dela, norbait edo zerbait trenpū txarrean denean edo iraganeko ala hil denean ospatzen dūgūla, lagūntzeko edo oritarazteko. Bena esperantxa keinū gisa ere ikus genezake. Eta hori dateke ene ikusmoldea.

Hots, xiberotarraren geroa gure eskūetan eta, hobe, gure ahoetan da. Nik lūzez biziko dela sinesten dūt, zinez. Nola, zer plantan? Beste galto bat da.

Bibliografia

AtxAga , Bernardo, 2005, *Lekuak*, Iruñea, Pamiela.

bourdieu , Pierre, 2001, Esquisse pour une auto-analyse, *Science de la science et réflexivité*, Paris, éditions Raisons d'agir, 184-222.

dAvAnt , Jean-Louis, 2002, Euskarak Iparraldeko elizkizunetan duen presentzia-
ren aurrean zer?, *Euskera*, 47-2, Bilbo, Euskaltzaindia: 643-648.

—, 2005, Baionako biltzarra (1964), *Nirekin yaio nun - Txillardegiri omenal-
dia*, *Iker* 17, Bilbo, Euskaltzaindia: 207-216.

—, 2011, Monzon, kūltūra gizona, *Monzon pastoral*, Johañe Bordaxar idaz-
lea, Lorraine: 172-173.

egiAtegi , Jūsef, 2011 [1796-1797], *Egiategiren filosofo huskaldunaren ekheia*, bi-
garren liburuki, Txomin Peillenek paratua, Bilbo, Euskaltzaindia.

etxebArne , Jūje, 2010, *Gramatika emendakinak Zuberoako euskaraz*, Bilbo, Eus-
kaltzaindia.

euskAltZaindiA , 1979, Euskara batua, euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak.
Euskaltzaindiaren agiriak, *Euskera*, XXIV (2. aldia) - 1, Bilbo: 101-106.

—, 1999, Zuberoako herri eta herritarren izendegia, *Euskera*, separata, Bil-
bo / Bilbao, Euskaltzaindia.

—, 2004/03/26, Adierazpena - Euskalkien erabileraz Irakaskuntzan, Komu-
nikabideetan eta Administrazioan, www.euskaltzaindia.net.

Eusko Jaurlaritzaren IVAP, 2010, *Soziolinguistika Hiztegia - Euskal Soziolinguistikaren eremuan erabiltzeko*, Vitoria-Gasteiz, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

Ferguson, Charles A., 1959, Diglossia, *Word*, 15, New York: 325-340.

FisHMAN, Joshua A. 1967. Bilingualism with and without diglossia: Diglossia with and without bilingualism, *Journal of Social Issues*, 23-2, Malden (USA): 29-38.

IntxAusti Rekondo, Joseba, 2007, *Joanes Etxeberri* egitasmoa (2007-2008), *Euskera*, 52-1, Bilbo, Euskaltzaindia: 239-267.

Zalbide, Mikel eta beste, 2011, *Diglosiaren inguruan. Bat Soziolinguistika aldizkaria*, 79/80, Andoain, Euskaltzaindia-Soziolinguistika Klusterra.